

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/33/128-131>

Afiq Cəfərov
Lənkəran Dövlət Universiteti
magistrant
cafarovafiq3@gmail.com

ÜMUMİ TƏHSİL MÜƏSSISƏLƏRİNİN AZƏRBAYCAN TARİXİ FƏNNİNDƏ QARABAĞ XANLIĞININ İNTERAKTİV ÜSULLARLA TƏDRİSİ METODİKASI

Xülasə

Azərbaycanın 18-ci əsrin ikinci yarısındakı tarixi əslində müstəqil və yarımşəxsiyyətli dövlət qurumlarının-xanlıqların tarixindən ibarətdir. Azərbaycan ərazisində xanlıqlar başlıca olaraq İran hökmranlığı ilə mübarizədə yarandığından onların meydana gəlməsi ilə sosial-iqtisadi və siyasi şərtləri ümumi xarakter daşıyırdı. Bu proses həm şimali həm də cənubi Azərbaycan ərazisində gedirdi. Şimal xanlıqlarından fərqli olaraq, cənub xanlıqları müstəqilliklərini qısa müddətdən sonra itirdilər.

Açar sözlər: Qarabağ xanlığı, sosial-ictimai həyat, fəal təlim metodları, əyani vasitələr

Afiq Jafarov
Lankaran State University
master student
cafarovafiq3@gmail.com

Teaching methodology of Karabakh Khanate with interactive methods in the subject of Azerbaijan history in comprehensive educational institutions

Abstract

The history of Azerbaijan in the second half of the 18th century actually consists of the history of independent and semi-dependent state institutions - khanates. Since the khanates in the territory of Azerbaijan were formed mainly in the struggle with the Iranian rule, their socio-economic and political conditions were general in nature. This process was going on in both northern and southern Azerbaijan. Unlike the northern khanates, the southern khanates lost their independence after a short time.

Keywords: Karabakh Khanate, social and public life, active learning methods, visual aids

Giriş

Azərbaycan ərazisində ilk müstəqil xanlıqların yaranması 18-ci əsrin qırxıncı illərinə aiddir. Əgər onalardan bəzisi Nadir Şah dövlətinin süqutundan sonra meydana gəlmişdisə digərləri hələ Nadir Şahın hökmranlığı dövründə İran əleyhinə mübarizə nəticəsində formalaşmağa başlamışdır. Xanlıqların bəzisi isə öz başlanğıcını hələ Səfəvilər dövlətinin tərkibində yarımşəxsiyyətli inzibati varlıq kimi mövcud olduğu dövrdən götürür. Qarabağ xanlığının əsasını Cavanşirlər tayfasından olan Pənahəli xan (1748-1763) qoymuşdur. Xanlıq İran hökmranlığı ilə mübarizədə yaranmış və möhkəmlənmişdir (Azərbaycan tarixi 7 cildə, 2008: 680). Pənahəli xan gəncliyində qardaşı Behbudəli bəylə Nadir şahın yanında qulluq edirdi. Lakin 1738-ci ildə qardaşı edam edildikdən sonra Pənahəli xan doğma Qarabağa qayıtmadı. Nadir şah tərəfindən təqib edilən Pənahəli xan müəyyən müddət Zəngəzur yaylağında Qara Murtuza bəyin yanında oldu, sonra isə öz tərəfdarlarını toplayaraq inzibati Mərkəzlərə – Gəncəyə, Naxçıvana, Şəkiyə və digər yerlərə yürüşə başladı. Pənahəli xan dinc əhalini öz tərəfinə çəkmək üçün ələ keçirdiyi mal-qaranı atları onlara bağışlayırdı.

Tezliklə iyirmi minlik heyətdən ibarət Cavanşir-Otuzikilər tayfasının başında duran Pənahəli xan İran əsarətinə qarşı mübarizə aparan üsyançı dəstəyə rəhbərlik etməyə başladı. Lakin İran və ona

düşmən olan yerli feodalların hücumlarından qorunmaq üçün gənc xana etibarlı sığınacaq-qala lazım idi. 1748-ci ildə Pənahəli xanın Kəbirli mahalında iki iqamətgahı-Bayat qalası yarandı. Qısa müddət ərzində burada qala divarları, bazar, hamam tikildi. Təbriz və Ərdəbildən sənətkarlar dəvət edildilər. Bayat qalasının tikilməsi və Qarabağ xanlığının qüdrətinin artması tezliklə Şəki Şirvan və Qarabağın bəzi feodal mülkiyyətlərini narahat etdi. Onlar Pənahəli xana qarşı birgə çıxış etmək haqqında razılığa gəldilər. Mülkiyyətlər Şəki xanı Hacı Çələbiyə məlumat verərək bildirdilər ki "Pənahəli xan burada taxta çıxmış qala və səngər tikdirmişdir. Əgər dəfəndə bir qədər təxir edilsə sonra onun qarşısında durmaq mümkün olmayacaqdır" (Qarabağnamələr, 2006: 216).

Pənahəli xan hər Şeydən əvvəl mülkiyyətlərlə hesablaşmaq qərarına gəldi. Nadir şahın yürüşlərinin fəal iştirakçısı olan və onun ordusunu ərzaqla təmin edən beş Qarabağ mülkiyyətinin müəyyən imtiyazları vardı. Nadir şah dövlətinin süqutundan sonra onlar bu imtiyazdan məhrum edildilər. Öz keçmiş imtiyazlarından əl çəkmək istəməyən mülkiyyətlər itaətdə saxlamaq məqsədilə Pənahəli xan onlar arasında nifaq törətdi. Vərəndə mülki Şahnəzər hakimiyyət üstündə öz əmisi mülki Hüsünü qətlə yetirdi. Bu isə Şahnəzərə qarşı Gülistan, Çerəbörd və Dizaq mülkiyyətlərinin ittifaq bağlamasına gətirib çıxardı. Şahnəzər öz qızını Pənahəli xanın oğlu İbrahimxəlil xana verərək digər mülkiyyətlərdən ayrıldı və hətta onlara qarşı çıxdı. Həmin vaxtdan digər mülkiyyətlər Pənahəli xanın asılılığını qəbul etməyə və ona tabe olmağa razı oldular. Qarabağ mülkiyyətləri ilə mərkəzi xan hakimiyyəti arasında mübarizə dini əsasda deyil, torpaq və hakimiyyət uğrunda gedirdi (Mustafazadə, 2011: 392).

Şəkili Hacı Çələbi Pənahəli xana qarşı daha qətiyyətlə hərəkət etmək qərarına gəldi. O öz müttəfiqləri ilə Bayat qalasını mühasirəyə aldı və bir ay ərzində onu ələ keçirməyə cəhd göstərdi. Lakin Pənahəli xanın qoşunları və "kiçikdən tutmuş böyüyə qədər çoxsaylı təbəələri onun köməyinə gəldilər". Böyük itki verərək məğlub olan Hacı Çələbi Kürün o tayına çəkildi və məyusluqla dedi: "Pənah xan bu vaxtadan bir sikkəsiz gümüş idi, biz gəldik ona sikkə vurduq və qayıtdıq". Lakin Bayat qalası müdafiə imkanları baxımından zəif idi. Pənahəli xan öz iqamətgahını Şahbulaq yaylağından köçürdü. Bura da iqlim və hərbi-strateji cəhətdən əlverişli olmadı, yeni yer axtarmaq lazım gəldi.

Nadir Şahdan sonra hakimiyyət uğrunda mübarizələrdən istifadə edən Pənahəli xan öz hakimiyyətini və nüfuzunu xeyli əraziyə daha dəqiq desək-cənubda Ərdəbildə daxil olmaqla yayı bildi. Həmin dövrdə Gəncə xanlığının da daxili işlərinə müdaxilə edən Pənahəli xan burada hakimiyyətə öz adamını Ziyadoğlu nəslinin nümayəndələrindən birini gətirdi. Pənahəli xan öz mülklərini cənub-şərqə və cənub-qərbə tərəf genişləndirdi, hətta Tatev, Sisian, Qafan, Məgri mahallarını özünə tabe etdi.

Qeyd olunmalıdır ki bəhs olunan dövrdə mülklərin sərhədləri qeyri-müəyyən idi yəni tez-tez dəyişə bilirdi. Bir çox kiçik hakimlər itaət etdiklərini bildirsələr də tez-tez daha güclü hökmdarların himayəsinə keçirdilər. Lakin Pənahəli xan Qarabağda öz hakimiyyətini möhkəmləndirə bildi və güclü xanlığa yaratdı. Hansı ki bu xanlığın şimali Azərbaycan torpaqlarına olunan İran hücumlarının qarşısını almaqda mühüm rol oynadı. Pənahəli xan öz mülklərini daha da genişləndirmək, gücünü artırmaq məqsədilə müstəqilliyini təmin etməyə cəhd göstərdi.

Qarabağ xanlığı Pənahəli xandan sonra hakimiyyətə gələn İbrahim xanın (1763-1806) dövründə daha da gücləndi. Qarabağ xanlığında əhalinin əsas məşğuliyyəti əkinçilik və maldarlıq idi. Pənahəli xan və İbrahim xanın dövründə Mil düzünün keçmiş əsrlərdə dağıdılmış suvarma kanallarını bərpa etmək üçün səylər göstərilmişdi. Gavurarx, Luvararx, Sarrarx, Xanarxı və s. qaydaya salınmışdı ki, xanlar onların istismarından xeyli gəlir əldə edirdilər (Mustafazadə, 2010: 333).

Qarabağda kənd təsərrüfatının bağçılıq, bostançılıq, arıçılıq kimi mühüm sahələri ilə yanaşı sənətkarlıq və ticarətdə də nəzərə cəpəcaq uğurlar əldə edilmişdi. Qarabağ kəndlərinin sənətkarları əsasən xalça toxumaq və gön-dəri məmulatı hazırlamaqla məşğul olurdular. Burada toxuculuq ipəkçilik duluculuq dəmirçilik ağac emalı çilingərlik də inkişaf etmişdi. Şuşa şəhəri Azərbaycanın ən mühüm ticarət mərkəzlərindən birinə çevrilmişdi. Burada Qarabağın hüdudlarından da kənarda işlədilər pənahabadi adlı mis pullar kəsirdi (Əmirov, 2014: 126).

Azərbaycanda məsuldar qüvvələrin ümumi durğunluq vəziyyətinin hökm sürdüyü bir vaxtda digər xanlıqlarda olduğu kimi Qarabağ xanlığında da kəndlilərin vəziyyəti ağır idi. Sarayın, orunun eləcə də infrastruktur xərclərinin qarşılınması əhalidən alınan vergilərin hesabına həyata keçirilirdi. Ümumilikdə Qarabağ xanlığında 17 adda əsas vergi növü var idi: məcəhət (bəhrə də deyilirdi), mirzəyana, otaqxərci, atarpası, dişkirəsi, çobanbəyi, qırxxana, kələntərlikxərci, fərraşpulu, şərbətçipulu və s. vergi və mükəlləfiyyətlərin toplanması soyğunçu xarakter daşıyaraq nəzərdə tutulandan dəfələrlə artıq toplanılırdı. Xanlıqda vergilərin toplanmasının vahid qaydası olmadığı üçün vergi yığan məmurların özbaşınalığı geniş miqyas almışdı. Vergi toplayan zaman onlar güc və təzyiqdən belə istifadə etməkdən çəkinmirdilər. Xan, bəy, sultan və naiblər, habelə hakim sinfin digər nümayəndələri xalq kütlələrinin istismarı hesabına külli miqdarda gəlir əldə edirdilər (Rzayev, Mustafayev, 380).

Qarabağ xanlığının tarixinin orta məktəblərdə tədrisi zamanı bir sıra fəal interaktiv iş metodlarından istifadə etməklə dərsi quraraq mövzunun daha yaxşı qavranılmasını təmin etmək olar. Qeyd olunan mövzunun tədrisinə nəzər salaq:

Altstandartlar:

1.2.2. Öyrəndiyi dövrə aid yazılı mənbələri təhlil edir, nəticələrini təqdim edir

4.1.1. Azərbaycan dövlətçiliyində mühüm rol oynamış tarixi şəxsiyyətlərin (Şah İsmayıl, Hacı Çələbi, Pənahəli xan, İbrahimxəlil) fəaliyyətini dəyərləndirir.

4.1.2. Tarixi şəxsiyyətlər haqqında müqayisəli sxem və cədvəllər hazırlayır (Ümumtəhsil məktəblərində tarixin fəal/interaktiv təlimi metodikası, 2014: 680).

Təlim məqsədi:

1. Qarabağ xanlığına aid yazılı mənbələri təhlil edir, nəticələrini təqdim edir.

2. Pənahəli və İbrahimxəlil xanların Azərbaycan dövlətçiliyində oynadığı rolu və fəaliyyətini dəyərləndirir.

3. Pənahəli və İbrahimxəlil xan haqqında müqayisəli sxem və cədvəllər hazırlayır.

Təlim forması: kollektiv və qruplarla iş

Təlim üsulu:

Beyin həmləsi, fasiləli oxu, Venn diaqramı

Dərsin quruluşunu beyin həmləsindən başlamaq bilərik. Şagirdlərin diqqətini mövzunun adına cəlb edərək onlara Qarabağ bəylərbəyliyi haqqında nə vaxt və hansı dövlətin tərkibində olması haqqında bilikləri xatırladıq. Nadir şah nə üçün Qarabağ tayfalarını Xorasana sürgün etmişdi? sualını şagirdlərə ünvanlayırıq. Bununla siz həm şagirdlərin biliklərini təkrar etmiş həm də yeni mövzuyla əlaqə yaratmış olarsınız (Əsədov, 2021: 224).

Sonra lövhədə tədqiqat sualını yazıb, şagirdlərə onu açıqlayırıq. Sual belə ola bilər: Qarabağ xanlarının birləşdirmə siyasətinin xüsusiyyətləri və nəticələri nədən ibarət oldu?

Nəticə

Tədqiqatın aparılması zamanı “fasilələrlə oxu” üsulundan istifadə edə bilərik. Sınıf 4 qrupa bölünür, sonra isə mətn üzərində iş başlayır. Mətn iki hissəyə bölünür və addım-addım oxunur. Şagirdlərin tədqiqat işini təşkil etmək üçün lövhədə ağ kağızda suallar yazılır. Əvvəl mətnin birinci hissəsi oxunur və hər qrupa suallar paylanır.

1. Qarabağ xanlığı necə yaranmışdı?

2. Pənahəli xan xanlığı gücləndirmək üçün hansı tədbirləri görmüşdü?

3. “Bayat savaşı”.

4. Qarabağ xanlığı Bayat savaşından sonra qruplar suallara cavabı yazırlar.

Mətnin ikinci hissəsi oxunur.

Suallar yenidən lövhədə və vərəqlərdə yazılır.

1. Pənahəli xanın mülklərə qarşı mübarizəsi.

2. Fətəli xan Əfşarın Qarabağa yürüşü

3. Qarabağ xanlığında İbrahimxəlil xanın hakimiyyətə gəlməsi

4. İbrahimxəlil xanın Qarabağ xanlığını gücləndirməsi üçün atdığı addımlar.

Qruplar öyrəndiklərini təqdim edirlər. Lövhədə əvvəldən vətəndaş yazılmış suallara cavablar səsləndirilir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan tarixi 7 cildə. (2008). ELM nəşriyyatı, c. 4, 608 s.
2. Qarabağnamələr. (2006). Bakı: ŞƏRQ-QƏRB nəşriyyatı. C. 4, 216 s.
3. Mustafazadə, T. (2011). Azərbaycan xanlıqlarının qısa tarixi (dərs vəsaiti). Bakı, 392 s.
4. Mustafazadə, T. (2010). Qarabağ xanlığı. Bakı: Sabah, 333 s.
5. Əmirov, M.M. (2014). Tarix dərslərində şagirdlərdə elmi dünyagörüşün formalaşdırılması. Bakı: ADPU-nun nəşriyyatı. Bakı, 126 s.
6. Rzayev, R., Mustafayev, C. Xanlıqları. Bakı: AFRPoliqraf, 380 s.
7. Ümumtəhsil məktəblərində tarixin fəal/interaktiv təlimi metodikası. (2014). Ali məktəblərin tarix fakültəsi tələbələri üçün dərs vəsaiti. Bakı, 680 s.
8. Əsədov, S. (2021). V-XI tarix fənninin tədrisi metodikası. Bakı, 224 s.

Göndərilib: 02.01.2024

Qəbul edilib: 22.02.2024